

**תמר ברגר. אוטוטופיה: על מרחב הביניים הפרוורי בישראל. תל אביב:
הקיבוץ המאוחד. 2015. 344 עמודים**

רינה נאמן*

נושא הספר הוא הפרוור הישראלי בעידן הנוכחי. לדעת ברגר, זוהי צורת יישוב ייחודית בסגנון הבנייה, בעיצוב המגורים והסביבה ובאורח החיים של תושביה. במסגרת המושג "פרוור" מכלילה המחברת מגוון וריאציות: יישובים בסגנון הפרוורים הקלאסיים המערביים; שכונות שוליים וערים גדולות ובינוניות; הרחבות ביישובים חקלאיים וכפריים; וכן שינויי צורה של בניינים ובתים קיימים בערים, במושבים ובקיבוצים. היבט נוסף המייחד את הפרוורים הוא צורת הבנייה והמגורים: וילות ודירות גן, דירות בבנייה נמוכה, קוטג'ים, דופלקסים, רבי קומות ומגדלים. המכנה המשותף לכל אלה, לדעת ברגר, הוא צורת המחייה של תושבי הפרוורים, שהיא מכנה אותה "אוטוטופיה", ואותה היא מבקשת לתאר ולפענח בספרה.

המושג "אוטוטופיה", שברגר טובעת, מציין את המאפיינים המשותפים לפרוורים הישראליים למרות השונות ביניהם: תלות מוחלטת של התושבים במכונת וברשת כבישים זמינה; מבנה גיאומטרי של שכונה ובה שדרות, כיכרות ושטחים ציבוריים ירוקים; אווירה של סדר ושלווה. המושג מציין גם את מערכת הערכים והציפיות של התושבים המתגוררים בפרוורים: אינדיבידואליזם לעומת קהילתיות; חתירה לשינוי וחידוש לעומת שימור העבר; שאיפה לאוטונומיה עד כדי ניתוק מההקשר החברתי-לאומי הכללי; ומאמץ להגשים חלום של איכות חיים ושל יוקרה, שביטוייו הם מגורים מרווחים, אוכלוסייה הומוגנית, חינוך טוב, סביבה נקייה ולא צפופה, פרטיות וביטחון אישי.

האוריינטציה המתודולוגית של ברגר היא אנתרופולוגית. הדבר בא לידי ביטוי באימוץ שני עקרונות מרכזיים בדיסציפלינה לאורך כל הספר. עיקרון אחד – בדיקת הנושא מבפנים, מנקודת המבט של תושבי הפרוורים עצמם ולא של צופים מבחוץ. על פי עיקרון זה מעוצב גם מבנה הספר. בפרק הראשון ברגר מסתכלת על הפרוורים ממעוף הציפור, מתצלומי אוויר. בפרק השני היא מסכמת את הספרות על פרוורים מהיבטים שונים: גיאוגרפיים, דמוגרפיים, מעמדיים, אתניים, כלכליים, תכנוניים ואדריכליים. עד כאן ה"חוף". מכאן ואילך, לאורך 11 פרקים המכונים "נסיעות", מתנהלת הבדיקה מבפנים. בפרקים אלה מתואר מסע מפורט ומלומד של המחברת בפרוורים בישראל. היא מתעכבת על יישובים מגוונים שמגדירים את עצמם כפרוורים ועל יישובים שיש בהם פרוורים, ובכלל זה יישובים ערביים ויישובים שמעבר לקו הירוק. המסע נערך במכונת פרטית לשם הדמיית החוויה לזו של תושבי הפרוורים עצמם, ולצד המחברת נוסעים נוספים, שמתחלפים מנסיעה לנסיעה.

אך למרות המאמצים לחוות את המסע מבפנים, בפרק האחרון של הספר – "הערה על השעמום" – עומדת המחברת עצמה על המגבלה האינטרניסית לאסטרטגיה זו. בפרק הזה נערך דיון פילוסופי במושג "שעמום", דיון שמעניין ביותר כשהוא לעצמו, אבל נראה לי מיותר בהקשר הנושא הנדון בספר. מה שכן רלוונטי לענייננו הוא, שהמחברת מעידה על עצמה שהיא חשה בפרוורים כ"תיירת"

* בית הספר לממשל וחברה, המכללה האקדמית תל אביב-יפו

(כלשונה), ואף חווה שעמום. מאליו מובן שאין זו החוויה של התושבים עצמם. תחושת הריחוק רוחת בקרב מרבית האנתרופולוגים שמבקשים לחקור מבפנים, ומכאן המודעות לכך שזו רק משאלה מחקרית המלווה במאמץ לחתור לקראתה, ולא הישג ממשי. שהרי אדם לא יכול להיכנס ממש לגופם, למחשבותיהם ולרגשותיהם של אנשים אחרים ולחוות אותם מבפנים.

עיקרון אנתרופולוגי נוסף שמנחה את ברגר הוא הוליזם, דהיינו מאמץ לאסוף נתונים על כמה שיותר היבטים של התופעה הנחקרת, בהסתמך על מקורות רבים ככל האפשר. היא מתארת את המצב בדרך במהלך הנסיעות – את הכבישים, התנועה והנוף. היא מתעכבת גם על קניינים ועל פארקים ודנה במצבם, בתולדותיהם ובמשמעויותיהם מבחינת היישובים שבסביבה. כן היא מספרת מיהם הנוסעים המצטרפים אליה ומה תחושותיהם בדרך. בכל יישוב שהיא עוצרת בו היא מתארת את אפיוניו כפרוור; את תולדות המקום ותכנונו; את הדמיון והשוני בינו ובין פרוורים אחרים בארץ ובעולם; את צורות הבנייה והמגורים בו; ואת השינויים שעבר – אם בכלל – במהלך הזמן. מידע על כך היא שואבת ממפגשים עם תושבי המקום ועם כתבים שסקרו אותה; מחומרים כתובים עליו בוועדות וברשויות מקומיות, אזוריות וממלכתיות; וכן מתוך כתיבה של אדריכלים, היסטוריונים, סוציולוגים, אנתרופולוגים וסופרים העוסקים בפרוורים.

המאמץ לכסות היבטים רבים ככל האפשר של הנושא הוא גם עקב אכילס של הספר. נראה שגם בהקשר זה שותפה ברגר לתחושה, הרווחת בקרב אנתרופולוגים, של "התאהבות" בנתונים או בספרות שרלוונטית לנושא במישרין או בעקיפין. תחושה זו פוגעת ביכולת לברור את החומרים ולוותר על חלק מהם כדי להתמקד בתופעה הנחקרת, במיוחד כאשר החומרים הללו יפים ומעניינים, וגורמת לסטיות ברצף הכתיבה. זה גם מה שקורה במקרה שלפנינו. הספר סובל מגודש מידע, שלעתים מקשה על הקריאה ומסיח את הדעת מן הנושא.

דרך החומרים המוצגים במהלך הנסיעות, הרושם שהמחברת מעודדת אצל הקורא הוא שפרוורים הם יצורים דיאלקטיים מכמה בחינות. המכונית והחנייה, למשל, הן אלמנט סטטי, ואילו הכביש הוא אלמנט דינמי; הכביש והמכונית הם מקור של מתח וסכנה, ולעומתם גינות פרטיות וציבוריות משרות רוגע וביטחון; החיים מובנים סביב המשפחה, המורכבת מפרטים שונים ונפרדים זה מזה שהם גם מקשה אחת שיוצרת מוסד משותף. לכך מתלווה גם הפרדוקס שמובנה בכל חידוש, ולפיו כל חידוש הופך מהר מאוד לאופנת, כלומר לנחלת הכלל. כך הדבר בכל התחומים, וגם בתופעת הפרוורים. הם הופכים אחידים הן בצורת הבנייה הן בעיצוב המגורים, בניגוד לשאיפת החידוש של תושביהם. זה גם מה שגורם כנראה לחוויית השעמום אצל המחברת, שהזכרתי לעיל.

לאורו של הפן הדיאלקטי והפרדוקסלי של הפרוורים אפשר לקרוא את הפרק הלפני אחרון בספר, שכותרתו היא "נראות ניאו-ליברלית". זהו פרק תיאורטי ובו מסכמת המחברת את תובנותיה בנוגע לאוטוטופיה. בפרק זה מנתחת ברגר את הפרוורים על רקע הבנייה וההתיישבות בארץ ומתייחסת להיבטים כלכליים, פוליטיים, חוקיים, אידיאולוגיים, מעמדיים, עדתיים ומשפחתיים. בכך היא רואה את תרומתה הייחודית בספר לעומת חוקרים אחרים, שדנים בעיקר בהיבטים פיזיים וארכיטקטוניים של פרוורים. מושג המפתח בדיון זה הוא "נראות" או "דימוי", ובעזרתו ברגר מקדמת את הטענה בדבר האשליה המובנית בעצם המושגים הללו, אשליה שחלה גם על הפרוורים. היא כותבת: "בפרוורים אכן בא לידי ביטוי חזק מאוד כוחו של הדימוי ככלל, על כח אשלייתיותו: כמו-פרטי, אבל חולק קיר עם שכנים וחצר סמוכה מאוד; כמו-איכותי ועשיר, אבל עשוי חיפוי, חיקוי, בטון; כמו-ייחודי, כמו-מימוש-עצמי, אבל דומה להפליא לאחרים סביבו; כמו-כפרי אבל לא, כמו-אורבני אבל לא, כמו-קהילתי אבל לא ממש" (עמ' 297).

בשורה התחתונה: מי שמעוניין במסע מפורט להכרת ההתיישבות בארץ, בעיקר בצורת היישוב המכונה "פרוור", וברכישת השכלה כללית בסוגיות פילוסופיות, תרבותיות וטכנולוגיות, ייחנה מאוד מקריאת הספר. מה גם שגודש המידע המוצע בו מתאזן בזכות הכתיבה הבהירה והקולחת, שרצופה גם סיפורים, אנקדוטות ותיאורי תחושות של עצמה ושל אחרים.